

НОВИ ВЕСТИ ЗА КНИЖОВНОТО ДЕЛО НА ГЕОРГИ СКИЛИЦА

Б. Ст. Ангелов

1. НЕИЗВЕСТНИ ПРЕПИСИ НА ЖИТИЕТО ЗА ИВАН РИЛСКИ

Добре известно е, че не всички съчинения на богатата византийска литература са оцели; някои от тях са познати само библиографски, а други — само по латински или старославянски преписи. Като илюстрация на тази мисъл, поне що се отнася до старославянските литератури, обикновено се споменава името на Георги Скилица, гръцки културен и обществен деец от XII в. Освен другите негови съчинения, той е автор и на едно житие на Иван Рилски, което „сега не е познато в оригиналната си гръцка версия, а само на славянски“¹. Приема се, че то е написано „между 1166 и 1183 г., когато мощите на светеца били отнесени в Маджарско, а за това последното събитие не е поменато в житието“².

По данните, изнесени от проф. Йордан Иванов, досега Скилицовото житие за Иван Рилски е познато само по следните пет старославянски преписа:

1. Рилски ръкопис № 1/26 от XV в., среднобългарска редакция, л. 54—74. Наслов: Житие, иже въ стых прѣподобнаго ꙗѡа нашего Іѡанна пѣстыножителѣ Рылскаго, иже по въсь дни великаа сътворѣа чюдеса, съписано ѿ Гевргіа Скилица. — Обнародвано от проф. Йордан Иванов в посочената негова работа.

2. Германски препис, намерен в манастира край село Герман, Софийско (сега е в Църковния музей в София, № 47, л. 59—102), с наслов: Житіе и живнѣ прѣдбнаго ꙗѡа нашего Іѡанна, просіавшаго въ пѣстынѣни Рылѣстѣи и по въсь дни великаа сътворяюща чюдеса, съписано Гевргіемъ Скилицѣмъ.²

3. Етрополски препис, от манастира „Света Троица“ край гр. Етрополе, сега в Софийската народна библиотека, № 986, XVII в., сръбска редакция, л. 73—77: Житіе, иже въ стых прѣподобнаго ꙗѡа нашего Іѡанна поустьиножителѣ Рылскаго, иже по въсь дни великаа сътворяе чюдеса, съписано ѿ Гевргіа Скилица (П. Мутафчиев, Из нашите старопланински манастири. Сборник БАН, XXVII, 1931, стр. 55; М. Стоянов — Хр. Кодов, Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека, III. София 1964, стр. 142).

4. Рилски препис в ръкопис № 1/22 от 1602 в сбирката на Рилския манастир, ресавска редакция, л. 183—202. В наслова е казано: съписано ѿ Гевргіа Скилица.³

5. Препис в руски чети-миней, XV в., № 193 (591) от сбирката на Волоколамския манастир (Москва — Държавна библиотека „В. И. Ленин“, ф. 113), л. 128—140: Житіе и живнѣ,

¹ Й. Иванов, Жития на Иван Рилски. Годишник на Соф. унив. Ист. фил. фак., XXXII, 1936, стр. 8.

² Ив. Гошев, Стари записки и надписи, св. V, Годишник на Соф. университет. Богословски ф-тет, XIV, 1936—1937, стр. 21.

³ Е. Спостранов, Опис на ръкописите в библиотекага на Рилския манастир. София, 1902, стр. 23.

иже въ святыхъ отца нашего Іоанна пустынножителя Рильскаго, иже въ Трапезици лежащаго и по вся дни великая сътворяе чюдеса (вж. Йосиф, Опись рукописей, перенесенныхъ изъ библиотеки Йосифова монастыря... Москва 1882, стр. 241—242).

Въ основа на многогодишните си занимания съ старославянските ръкописи към тези преписи сега бих могъл да прибавя и следните :

1. Препис в руски ръкопис на Държавната библиотека „В. И. Ленин“ (ф. 218 — Собрание Отдела рукописей, № 144) — миней за февруари, XVI в., л. 368—387; това е същия ръкопис, в който се намира и канонът на Иван Рилски, предмет на настоящето съобщение.

2. Препис в руски сборник, XVII в., съхранява се в същата библиотека — ф. 212 — Олопенска сбирка, № 15 (Музеен № 1772), л. 368—385: Житіе прѣдѣнаго ѿца Іоанна Рильскаго.

3. Препис в руски ръкопис, съхраняван в същата библиотека — ф. 209 — Овчинников, № 748, XVII в., л. 10—17. Насловът е заличен и от него може да се прочете само: „... рильскагѣ, иже въ Трапезици лежащагѣ ... и ... дни великаа сътворяюща чюдеса“. Тези думи подсказват, че той се схожда с наслова на други преписи (вж. по-нататък).

4. Препис в руски ръкописен чети миней, XVI в., в същата библиотека — сбирка на Московската духовна академия (ф. 173), № 2(89), л. 588—607: Житіе и жизнь, иже въ св. отца нашего Іоанна пустынножителя Рильскаго, иже въ Трапезици лежащаго, и по вся дни великаа сътворяе чюдеса (вж. Леонид, Сведения о славянскихъ рукописяхъ, поступившихъ изъ книгохранилища св. Троицкой Сергіевой лавры в библиотеку Троицкой духовной академии. Выпуск I. Москва 1887, стр. 27—28).¹

5. Препис в руски ръкописен чети миней за октомври, XVI в., голям формат, № 620 (501) от сбирката на Соловецкия манастир (сега в Ленинград Библиотека „Салтиков-Шчедрин“), л. 339—350: Въ той же днь житіе и жизнь преподобнаго ѿца нашего Іѡанна пустынножителя Рильскаго, иже въ Трапезици лежащаго и по вся дни великая сътворяюща чюдеса (вж. Описание рукописей Соловецкого монастыря. Часть II. Казань 1885, стр. 391).

6. Препис руски ръкописен чети миней, XVII в., № 619 (503) от същата сбирка, л. 604—619: Житіе и жизнь преподобнаго отца нашего Іѡанна пѣстыннаго жителя Рильскаго (вж. Описание рукописей Соловецкого монастыря. Часть II. Казань 1885, стр. 388). Описвачът погрешно сочи: „Сочинение Евфтимия Терновского. См. там же (т. е. Чети-миней митр. Макария), стр. 1515—1530“.

7. Препис в голям руски ръкописен сборник, XVI в., № 1355 от сбирката на Новгородската Софийска библиотека, л. 630—642: Житіе и жизнь, иже въ святыхъ отца нашего Іѡанна пустынножителя Рильскаго, иже въ Трапезици лежащаго и по вся дни великая сътворяюща чюдеса (вж. Д. И. Абрамович, Софийская библиотека. Выпуск III. СПб 1910, стр. 14).

8. Препис в руски ръкописен сборник, XVI в., № 1358 от същата сбирка, л. 376—389: Житіе и жизнь, иже въ святыхъ отца нашего Іѡанна пустынножителя Рильскаго, иже въ Трапезици лежащаго и по вся дни великая сътворяюща чюдеса (Д. И. Абрамович, Софийская библиотека. Выпуск III. СПб, 1910, стр. 38)².

¹ В Загребската академична библиотека се пази препис от по-ново време от този ръкопис, започващ така: „Цимисхи, житіе и жизнь, иже въ святыхъ отца нашего Іоанна пѣстынножителя Рильскаго...“ (вж. В. Цонев, Кирилски ръкописи и старопечатни книги в Загреб. — Сборник БАН, кн. I, 1913, стр. 34).

² Под № CLXXI в Румянцовския музей (сега Москва, ГБ „Ленин“, ф. 256) е означено „Житіе св. Іоанна Рильскаго мѣсяца октябрия въ 19 день житіе и жизнь, иже въ святыхъ отца нашего Іѡанна пустынножителя Рильскаго, иже въ Трапезици лежащаго и по вся дни великая сътворяюща чюдеса“. На 24 страницахъ. Списано для Гр. Н. П. въ Новгородской Софійской библиотек (А. л. Востоков, Описание русских и словенскихъ рукописей Румянцовскаго музея. СПб 1842, стр. 214). Преписът е направен вероятно по някой от посочените ръкописи № 1355 или 1358.

9. Препис в руски чети-миней за октомври, XVI в., в ръкопис на Московската синодална библиотека (без посочен номер), л. 145—156: Житіе и жизнь, иже въ стѣх ѿца нашего Іоанна пѣстыножителя Рылскаго, иже въ Трапезици лежащаго и по вся дни великаа сътворяюща чюдеса (И. И. Срезневский, Сведения и заметки, № XXV, стр. 516—517).

10. Препис в руски сборник, XVIII в., № Q. I. 1102 от сбирката на П. Д. Богданов (сега в Ленинград, Библиотека „Салтиков-Шчедрин“), л. 307—316: Житіе и жизнь преподобнаго отца нашего Іоанна пустинножителя Рылскаго, иже въ Трапезици лежащаго (вж. И. А. Бычков, Каталог собрания славянорусских рукописей П. Д. Богданова. Вып. II. СПб 1893, стр. 283).

Голямата популярност на Иван Рилски в живота на българската, сръбската и руската църква, неговото широко проникване в старославянската книжнина (народно житие, проложни жития, жития от патриарх Евтимий, Димитър Кантакузин, разказа от Вл. Граматик, служби и др. текстове) били причина за значителното разпространение и на написаното в негова чест житие от Георги Скилица. За отбелязване е, че всички преписи на Скилицовото житие за Иван Рилски са късни, от XV в. насам. По-ранен препис не е засвидетелствуван, кактото, разбира се, не е изключено да бъде открит. Още едно наблюдение — повечето преписи на житието се намират в руски ръкописи и не посочват името на Георги Скилица.

2. НЕИЗВЕСТЕН КАНОН ЗА ИВАН РИЛСКИ

Георги Скилица е написал и един канон на Иван Рилски, изобщо неизвестен на науката нито по гръцки, нито по славянски преписи; дори изобщо не се говори той да е написал такова съчинение¹. На това негово съчинение аз имах щастие да попадна по време на заниманията си със славянските ръкописи в Москва през лятото на 1966 г. Намерих го в руски ръкописен миней за месец февруарий, съхраняван в Държавната библиотека „В. И. Ленин“ ф. 218 — Собрание Отдела рукописей, № 144). Ръкописът е от XVI в., има около 400 листа, голям формат, с хубаво четливо писмо. Листове 354—392, написани със същия почерк, са посветени на Иван Рилски под общ наслов: Мѣа ѿкѣбра ѿ ѿднѣ. памат иже въ стѣх ѿца нѣшего Іѡа пѣстынна. Всъщност тук имаме обширна служба на Иван Рилски, в която е поместен и канонът за Иван Рилски, написан, според мене, от Георги Скилица. Поточно казано тук са преплетени текстове на два канона (л. 361—392, като на листове 368—387 е Скилицовото житие за Иван Рилски). Единият от тях — първият, е, според мене, от Георги Скилица. Той започва на л. 361 и има наслов: Прѣдобноѡ оѡю пѣстынноѡ Іѡаннѡ Рылскоѡ, емѡже краегранесіе се: пѣ примѣте недостоинѡ Геѡргіа. Другият канон има наслов: Кано стѣѡ оѡю, сіающемѡ пѣ слнца чюдеса великими, постникѡ Іѡан'нѡ, гла нѣ.

Изрично отбелязване с пълното име на Георги Скилица наистина тука нямаме, но въпреки това аз приемам, че канонът е негова творба по следните съображения:

1. В наслова на канона като негов автор е посочен „Геѡргіа“.
2. Георги Скилица е автор на житие на Иван Рилски, както свидетелствуват насловите на житието.
3. Старославянските литератури не познават друг книжовник Георги, който да е писал за Иван Рилски.
4. Практика е в старите литератури авторът на житието на даден светец да напише и неговия канон, като след шеста песен се помества кратко проложно житие (твърде често съкращение на обширното), а понякога се помества и обширното му житие, както е в дадения случай.
5. Авторът на канона добре познава живота, подвизите и славата на светеца, за когото пише; тези свои познания той черпи от съчинения, написани преди него, или от разпространявани устни легенди.

¹ Такова посочване липсва не само у K. Krumbacher, Geschichte der byzantinischen Literatur, но и в излязлата през 1959 г. книга на Hans-Georg Beck, Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich. München MCMLIX, стр. 662—663.

6. В дадения ръкопис след шеста песен е поместено обширното житие на Иван Рилски от Георги Скилица под наслов: Житие и жизнь иже въ стых оца ншего [І]wannа пѣстынножнѣ

тѣла рылска, иже въ Трапезици лежащаго и по всѣ дни великаа сътвориа чюса.

7. За разлика от някои преписи на въпросното житие, давани отделно от канона, в наслова на този препис името на Георги Скилица като автор на житието не е означено.

8. Понеже име на автора на канона и на житието е дадено в наслова на канона, то не се посочва повторно при наслова на житието, поместено в същия ръкопис.

9. Георги Скилица има лични основания да възвее българския светец Иван Рилски, който го избавил от телесни страдания. Канонът е най-добър израз на чувства за благодарност и прослава на дълбоко тачения светец, от когото е получил изцеление на неизлечима своя болест. Такова изцеление впрочем е получил и неговият господар императорът Мануил Комнен. В житието сам Георги Скилица разказва за себе си: „съ оубо прѣподобнымъ събесѣдникъ въ дългаго врѣмене съкрѣщающа и смъртижъ намъ прѣтаща недѣжа измѣни, водою стѣна въ бжствныхъ мющи омивеніа за три дни помазаніамъ очистивъ и пожигающа ны поपालивъ наше“¹.

10. В канона осезателно е подчертано личното отношение на автора към прославения светец, благоговението и почитта му към него, молбата за помощ по повод на своето намерение да прослави светеца. Още в първата стихира е казано: „Крѣпка съ высоты помощъ и просвѣшени ми послѣ разѣма, ѣко дарованое ангѣлъ твое житіе на земли похвалимъ, иже, [І]wannе, источникъ чудесемъ бы“. Или да вземем думите в девета песен: „Въси срѣца моего

скрѣжали распростеръ и въса написахъ многыа твоа блгдти, иже на мнѣ, и достоина ничтоже не имѣхъ принести тебѣ, ижъ похвалихъ словеси трѣды твоа. Ты же вѣржъ приими, прѣблагене“.

11. Такова дълбоко и искрено преклонение към Иван Рилски е изразено и в написаното от Георги Скилица житие на Иван Рилски. То личи още в началото на житието, обаче най-силно е изразено в заключителния му пасаж:² Дадената тук характеристика на светеца бива по-пълно разгъната в неговия канон, дето чувствата на автора получават по-ярък израз, по-пищна фраза, в духа на утвърдената вече химнологична практика във византийската и старобългарската литература.

12. Някои мисли в канона се успоредяват със съответни мисли в житието на Иван Рилски (напр. за пророк Илия, сланутъка и др.).

13. Георги Скилица е познат като автор на два канона: един канон в чест на Димитър Солунски и друг за великомъченик Георги.

*

Написаният от Георги Скилица канон в чест на прославения български светец Иван Рилски като текст е познат на науката, макар досега да не се считаше за негово дело. Познат е по книгата на проф. Йордан Иванов „Български старини из Македония“ (II издание, София, 1931, стр. 353—357). Тук проф. Иванов обнародва една обширна (пълна) служба на светеца по ръкопис от 1451 г. (българска редакция), намерен от него в Скопската митрополия (сега се намира в църковно-археолог. музей — София № 489). Службата е дадена под 18 август, на който ден Иван Рилски е починал. При нейното съставяне книжовникът е използвал предишни служби на светеца, от които заимствувал по-големи или по-малки части. Според проф. Иванов, главното ядро на службата е било съчинено в Рила през X в. Все през същия век, при цар Петър, когато останките на светеца били пренесени в Средец, в службата се явяват нови средешки стихирѣ“³.

¹ Й. Иванов, Пос. съч., стр. 50.

² Й. Иванов, Български старини из Македония, стр. 357.

³ Й. Иванов, Жития, стр. 50—51.

⁴ Й. Иванов, Български старини из Македония, стр. 346.

Тук припомням мислите и на проф. Иван Гошев, изказани по повод негови наблюдения за връзките между житията и службите на Иван Рилски: „Съпоставянето на данните из песните на тия ръкописи (№ 10, 47 и 489 на Църковния музей — бел. Б. А.), с данните на житията може да се окаже извънредно продуктивна работа, в резултат на която ще може да се установят и по-точни изводи за хронологията на самите жития, защото от бележките, които даваме за тия отношения между житиен текст и песенно творчество личи, че по традиция песните са били винаги съставяни и изграждани върху основата на житийното литературно предание. От изнесеното тука в бележките към текста може да се види, че дори и най-незначителни данни и мисли, записани в Скилицовото житие, са намерили после отражение в появилите се след това църковни песни. Ако човек внимателно прочете и анализира тия песенни текстове, веднага се натъква на факта, че богослужебните песни отразяват много елементи на литературно предание, които не се съдържат в текста на познатите ни днес жития на светеца“¹. Наблюдаваните от него връзки между Скилицовото житие и канона на Иван Рилски по Скопския сборник от 1451 г. са много по-лесно обясними, ако се приеме, че тези две произведения са дело на едно и също лице, именно на Георги Скилица.

Познати са немалко преписи от службата на Иван Рилски, характерно за които е, че показват чувствително разнообразие в текста, че има заимствувания между тях и размествания на отделни пасаж². При такова едно комбиниране на по-старинни служебни текстове за Иван Рилски е билал вътъкван изцяло и канонът за нашия светец, написан от Георги Скилица, както е напр. в Скопския ръкопис от 1451 г. и в Московския ръкопис от XVI в.

Сегашните материали, с които разполагам, не дават възможност да се определи времето, когато канонът в чест на Иван Рилски е бил преведен от гръцки на български език. Нужно е да се издирят още вести по този въпрос. Така открит остава и въпросът за изпълнуваните извори от Георги Скилица при написване на канона.

Както вече казах, в Московския ръкопис са поместени два канона на Иван Рилски, чийто песни са дадени преплетено, като започва с канон от Георги Скилица. Вторият канон, чийто наслов дадох по-горе, има такова начало: Пѣти начинающъ ми твоє ѿсто житію, ѿ ѿанне, восіа ми ннѣ раздмныи свѣтъ, самыа мдрости молю ти, и бжтвенныа блгдти молю ти и бжтвенныа блгдти исплни уста мою.

Познавам още два преписа на канона: препис в ръкопис № 47 от сбирката на Църковно-археологическия музей в София, т. н. Германски сборник, дето на листове 22—59 са поместени два канона за Иван Рилски, кръстосано дадени, единият от които е от Георги Скилица. Важно е и това, че тук непосредствено след канона е дадено и житието на Иван Рилски, написано от Георги Скилица (л. 59—102). Другият препис се намира в ръкописен миней (XVI—XVII в.). № 2/15 от ръкописната сбирка на Рилския манастир, листове 119—127.

Текста на канона ще обнародвам на друго място. Понеже между двата преписа на канона (Московския и Скопския) няма големи разлики, не може да се говори за два различни превода, български и руски; първичен е българският превод, по който после руският книжовник го е преписал, внасяйки особеностите на своя език.

Препис на канона вероятно имаме и в руски ръкописен тrefологий, от края на XVI или началото на XVII в., № 624 (156) от сбирката Троицко-Сергиевската лавра край Москва (сега в Москва — Госуд. библ. „В. И. Ленин“, ф. 304). Иларию, описвач на сбирката, пише за този ръкопис: „л. 106. Мѣс. тогоже 19, память иже во святыхъ отца нашего Іоанна пустыннаго. Предъ первымъ канонѣмъ Іоанна Рильскаго краегранесіе: Пѣснь

¹ Ив. Гошев, Трите най-стари пространни жития на преподобни Иван Рилски. Годишник на Софийския университет. Богословски факултет, XXV, 1947—1948. София, 1948, стр. 4.

² Б. Ст. Ангелов, Старобългарски текстове. Известия на Архивния институт, кн. I, 1957, стр. 276—283.

примите недостойную Георгия¹. Предаденият акростих напълно съпада с другия Московски препис, за който бе дума. При това акростихът е също в първия канон на светеца (в службата е имало два канона, както и в другия ръкопис). Следващото съчинение започва чак на лист 126, което подсказва, че в службата може би е включен текстът на Скилицовото житие за Иван Рилски.

Отделни песни или стихирите от канона са заемани и вмъквани в други служби на Иван Рилски, както изобщо са практикували средновековните книжовници. Такива заемки напр. имаме в ръкопис № 116 на Софийската народна библиотека, в който на л. 195 об е преписана цялата първа песен, на л. 196 об—197 — цялата трета песен, както и други стихире, пръснати дадени из текста на службата².

КОНСТАНТИН ВЕЛИЧКОВ И ФРАНЦИЯ

Желю Авджиев

Преди шестдесет години на 16 ноември 1907 г., още на другия ден след пристигането си, умира в Гренобъл Константин Величков. Не само последните дни, но цялата жизнена и писателска съдба на този наш общественик и писател е свързана с френската култура и литература, с Франция изобщо. Да припомним по-важните факти, като прибавим и някои по-неизвестни данни за неговата смърт, извлечени от френската преса.

Първите и в същото време най-дълбоките и трайни впечатления на Величков от френската литература, а косвено и от свободоловния френски дух, са от времето на неговото учение в цариградския френски лицей. Когато властите поискали един младеж от Пазарджик, който да учи на държавни разноски, градската управа единодушно предлага и изпраща Величков — проявил се вече като способен и прилежен ученик. И през септември 1868 г. той постъпва в Lycée Imperial Ottoman. По същото време и по-късно тук учат: Стоян Михайловски, Георги Н. Златарски (известният по-късно професор-геолог), Хр. Генадиев, Ан. Франгя (политически дейци) и др. Организиран по френски образец и с преподаватели и възпитатели французи, лицейът давал възможност на своите възпитаници не само да научат отлично френски език, но и да се запознаят с френската литература, с богатата и поучителна история на борбите на френския народ за свобода. . .

Проявил скоро литературните си интереси и поетична дарба в края на учението си той е licencié en littérature, — Величков заживява с творчеството на Виктор Юго и Алфред де Мюсе, на Ламартин и Андре Шение. При първата си среща с Вазов в Цариград лицейстът Величков му говорил възторжено за любимите поети и дори му издекламирал с патос началото на „Езерото“ (Le lac) на Ламартин. В автобиографичния разказ „Един цитат от Андре Шение“ писателят ще разкаже по-късно как (след като в защита на България по време на един обед хвърля ножа си върху свой съученик — грък и му счупва зъб) стиховете на Шение, които цитирал в писмото си по поддиректора на лицей-французин,

D'une prison sur moi les nuers pèsent en vain:
j'ai les ailes de l'espérance.
(Напразно над мене тежат тъмничните стени,
аз имам крилете на надеждата)

¹ Вж. Описание славянских рукописей библиотеки Свято-Троицкой Сергиевой лавры. Часть II. Москва 1878, стр. 203.

² Този текст на службата показва доста старинни пасажи, значителни различия спрямо други обнародвани преписи, поради което заслужава обнародване и по-специално проучване.